

MÄRKSÕNU EESTI TÕLKELOOST 1906–1940: TÕLKEDISKURSUST ORGANISEERIVAD KUJUNDID*

ELIN SÜTISTE

Siinkirjutajale teadaolevalt on esimesi üleskutseid eesti tõlkeloo¹ uurimiseks pärit 1932. aastast August Palmi sulest:

„...oleks tarvilik meie mineviku tõlkepärimusi jälgida. Meie tõlke-traditsioon Wanradt-Köll'ist täniseni omab juba auväärset iga. Kas ja mis-guseid põhimõtteid on kunagi jälgitud? See võiks olla kas või stilistilise väitekirja aineks, mis võiks avada huvitavaid väljavaateid ja tuua rohket õpetlikku kogemusmaterjali oleviku tõlkenõuete ülesseadmiseks. Ent esialgu pole meie tõlkeajaloo kohta mingeid uuringuid ega andmeid” (Palm 1932: 126).

Aastal 2009 võime öelda, et mõningaid uuringuid ja andmeid oma tõlkeloo kohta meil on, ent suurt, ülevaatlikku ja süstemaatilist tõlkelugu mitte. Kõige ülevaatlikumaks eesti tõlkeloo alaseks kirjutiseks on tänini jäänud Uno Liivaku ja Henno Meriste 1975. aastal ilmunud raamatu „Kuidas seda tõlkida? Järeltormatusest eestinduseni” esimene peatükk „Nipet-näpet eesti keelde tõlkimise ajaloo” oma pisut rohkem kui 20 leheküljega (Liivaku, Meriste 1975: 5–27), käsitledes (mõistagi kaunis põgusalt) eesti keelde tõlkimise ajalugu päris selle algusest kuni kaasajani välja.

Meist ida pool, vene kirjanduses tuldi ilukirjandusliku tõlke ajaloo loomise mõttele juba XIX sajandil, kui selle käis välja Nikolai Tšernõševski. 1920.–1930. aastatel võttis teema üles Mihhail Aleksejev (Šor 1973: 278) ning seejärel tõusis küsimus uuesti päevakorda kuuekümnendatel: 1963. aastal sedastas vene kirjandus- ja tõlketeadlane Juri Levin: „Vene tõlkimise ja tõlkealase mõtte üldise ajaloo loomine on üks nõukogude kirjandusteaduse eluliselt tähtsaid ülesandeid” (Levin 1963: 373), eraldi artikli sellel teemal kirjutas Vladimir Rossels (1964) jne. Vene kirjandusteaduses on eriti XX sajandi teisel poolel ilmunud ka hulk ajaloolise suunitlusega käsitlusi näiteks Efraim Etkindi, Juri Levini, Mihhail Aleksejevi, Andrei Egunovi jpt sulest.

Läänemaaailmas on tõlkelugu pälvinud üldiselt mõnevõrra kasinamat tähelepanu kui XX sajandi lõpul tormakalt arenenud tõlketeaduse muud harud, ehkki alates 1990. aastatest võib kõnelda ajaloohuvi elavnemisest. Ajaloolisi käsitlusi on siiski ilmunud, näitena võib mainida eri tõlketraditsioonidele pühendatud käsitlusi-antoloogiaid, nagu „English Translation Theory 1650–1800” (Steiner 1975), „Translating Literature: The German Tradition.

* Artikkel on kirjutatud ETF-i grandii nr 7594 raames. Uuringut toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus).

¹ Tõlkeloo all pean silmas eeskätt ilukirjanduse tõlkimise, s.t eesti tõlkeloo puhul eesti keelde tõlgitud kirjandusteoste ja tõlkimise mõtestamise ajalugu.

From Luther to Rozenzweig” (Lefevere 1977), „The Experience of the Foreign: Culture and Translation in Romantic Germany” (Berman 1992 [1984]), hili-semast ajast soomlaste kaheköiteline „Suomennoskirjallisuuden historia” (2007) ning viieköitelisena kavandatud „The Oxford History of Literary Translation in English” (esimene köide ilmus 2005. aastal, praeguseks on ilmunud kolm köidet).

Tõlkeloo koostamise lähtekohad

Millest üldse peaks koosnema üks tõlkelugu? 1972. aastal ilmunud kogumikus „Tõlke meisterlikkus” („Мастерство перевода”) on visandatud mõned tõlkeloo olulisemad huvifookused: tõlkekoolkondade ja -suundade areng seostatuna algupärase kirjanduses toimivate kunstimeetodite muutustega; tõlkekunsti ajaloo konkreetset etapid; tõlkijatele pühendatud monograafiad; uurimused teatud võõrkirjanduse, kirjandussuuna või autori teoste tõlkimise ja retseptsiooni ajaloost vastuvõtvas kirjanduses (nt vene šekspiraana); tõlkekäsitluste publitseerimine ja retrospektiivne analüüs jne (Masterstvo perevoda 1973: 277). On ka leitud, et ideaalis peaks tõlkelugu hõlmama tõlketeooria ajalugu seostatuna kirjanduslike ja sotsiaalsete arengutega, milles tõlkimine on mänginud otsesest või katalüütilist rolli. Nõnda on tõlkeloolase uurimistöo võimalike stardipunktidenä pakutud välja käsitleda tõlkimist seostatuna keele- ja kirjandusalaste teemade, religioossete ja filosoofiliste süsteemide, teadmiste leviku ja teadusmõtte arengu ning maadeavastuste ja vallutuste ajaloo (Long 2007: 63, 66–75). Mõlemast loetelust nähtub, et uurimiseks avatud väli on lai ning enne tõlkeloo kirjapanemisele asumist vajab see läbimõtlemist ja korrastamist.

Ühe lähenemisvõimaluse pakub välja belgia kirjandus- ja tõlketeadlane Lieven D’hulst, kes teeb artiklis „Milleks ja kuidas kirjutada tõlkelugusid?” ettepaneku alustada ajaloolase uurimisvälja kaardistamist antiikretoorikast tuntud parameetrite-küsimuste abil: *quis?* (kes? ehk tõlkija ja tema taust, tõlkepõhimõtted, eksplitsiitne ja implitsiitne poeetika jne), *quid?* (mis? ehk mida on tõlgitud, mis tõlkimata jäetud; millised on olnud valikupõhimõtted; mida on kirjutatud tõlkimise kohta; milliseid tõlkimisest mõtlemise-kirjutamise viise kultuur genereerib?), *ubi?* (kus? ehk kus on tõlkeid kirjastatud, trükitud, avaldatud; kus on tõlkijad ja tõlketeadlased elanud ja töötanud; milliste institutsioonide juures tehakse tõlketeadust tänapäeval?), *quibus auxiliis?* (kelle abiga? ehk kelle toetusel on tõlkijad teinud oma tööd; patronaaž, võimusuhted, tsensuur jt kontrollisuhted), *cur?* (miks? ehk miks üldse tõlked tekivad; miks käituvad tõlked nii, nagu nad käituvad – suhted algtekstidega jne), *quomodo?* (kuidas? ehk kuidas toimub tõlkeprotsess; kuidas muutuvad ajas ja ruumis tõlkenormid; kuidas sünnivad tõlketeooriad jt tõlkimise mõtestamise vormid?), *quando?* (millal? ehk millal ajaloo – millistel perioodidel, millise sagedusega jne – tõlkimist ja tõlkimisest mõtlemist esineb; periodiseerimine), *cui bono?* (kes sellest kasu saab? ehk milline on tõlke mõju, funktsioon, kasutamine ühiskonnas?) (D’hulst 2001: 24–30).

Niiviisi lähenedes saab hea tahtmise korral katta ilmselt kõik teemad, mis kuidagi tõlkeloosse puutuvad; teisalt võib nõnda varju jääda teemade seostamise sisemine loogika. Selle kõrval mõjub omamoodi orgaanilisena Hispaania

tegutseva tõlketeadlase Anthony Pymi lähenemine tõlkeloole. A. Pym esitab neli põhiprintsiipi, mis on välja kasvanud tema enda tõlkeajalooalastest uurimustest: 1) tõlkelugu peaks selgitama, *miks* on tõlkeid teatud ajal ja kohas tehtud, teisisõnu peaks tõlkelugu tegelema sotsiaalse põhjuslikkuse küsimustega; 2) tõlkeloo keskseks objektiks ei peaks olema mitte tõlge ega selle kontekstuaalne süsteem või keelelised tunnusjooned, vaid inimene, tõlkija, kuna ainult inimene on võimeline sotsiaalseks põhjuslikkuseks; 3) kui ajaloolise uurimuse fookuses on tõlkija, tuleks tõlkelugu koostada, lähtudes nendest sotsiaalsetest kontekstidest, milles tõlkijad elavad ja töötavad; 4) tõlkimise ajalooga tegelemise põhjused on tänapäevas: me tegeleme tõlkelooga selleks, et väljendada, kõnetada ja püüda lahendada probleeme, mis mõjutavad meid endid (Pym 1998: ix–x). A. Pym eelistab läheneda ajaloole pigem praktilisest kui teoreetilisest vaatenurgast, pooldades seisukohta, et „tõeline teadmine tuleb ajaloo enda uurimisest” (Pym 1998: viii), ning rohkem kui põhjalikule arutelule tõlkeloo koostamise üldiste põhimõtete üle viitab tema raamatu pealkiri – „Method in Translation History” – keskendumisele tõlkimise ajaloo uurimisel ettetulevatele tehnilist laadi küsimustele. Jääb mulje, et A. Pymi käsitlese seesmine sidusus on saavutatud lähenemise haarde ja problemaatika keerukuse taandamise hinnaga.

Komplekssema programmi on püüdnud sõnastada Peeter Torop, tuues esile, et „traditsiooniline tõlkelugu on oma ideaaliks pidanud mitmekordset diakrooniat” (Torop 2002: 195), kusjuures eristada võib tõlkeloo eksplitsiitset ja implitsiitset aspekti: „Tõlkeloo eksplitsiitse aspekti moodustab tõlkijate ja kriitikute tõlketeoreetiliste põhimõtete ajalugu, samuti tõlgitud autorite ja teoste ajalugu. Implitsiitse aspekti aluseks on tõlgete endi ehk tõlkijate töömeetodite tuvastamine ning tüpologiseerimine” (Torop 2002: 195). Pikemalt on P. Torop sel teemal kirjutanud artiklis „Tõlkeloo koostamise printsiibid”. Ta pakub välja L. D’hulsti lähenemisega mitmetahulisuse poolest võrreldava, aga süstematiseerituma ja kompaktsema programmi, mille järgi „Ühtne ja terviklik tõlkelugu koosneb.... neljast põhikomponendist: 1) tõlkija ja tõlkemeetod (teoreetiline aspekt); 2) tõlketegevus, tõlke funktsioonid ja mõtted tõlkimisest (retseptiivne aspekt); 3) tõlke ontoloogia, traditsioon ja tõlkeprotsess (evolutsiooniline aspekt); 4) tõlge ja kultuurilooline protsess (kultuurilooline aspekt)” (Torop 1989: 354).

Lähtudes arusaamast, et „sarnaselt kirjandusloole koosneb tõlkelugugi kahest põhiosast – tõlketekstidest ja tõlketegevust ning tõlkekirjandust kui teatavat kirjandusliiki peegeldavatest mõtetest” (Torop 1989: 353), saame uurimisobjektiks pidada mõlemaid, nii tõlkeid kui ka tõlgete kohta kirjutatud metatekste. Millist teadmist on võimalik saada metatekstidest, mida ei saa tõlgetest endist? Esiteks loovad metatekstit pildi sellest, kui teadlikud ollakse kultuuris tõlkimisega seotud küsimustest: millisena nähakse tõlkimise rolli, kas pannakse tähele tõlkijat ja tema tööd, mil määral ja kuidas mõtiskletakse tõlkemeetodi valiku ja mõju üle jne. Teiseks aitavad metatekstit luua ettekujutust tõlkepoetikast. Saame eristada ajastu üldist tõlkepoetikat, s.t „antud kultuuri või ajastu piires käibivaid üldisi reegleid teatavat tüüpi tekstide tõlkimiseks” (Torop 1989: 358), mis on erinevates tekstides eksplitsiitselt esitatud, ja tõlkija individuaalset poetikat, mis jaguneb omakorda eksplitsiitseks (formuleeritud) ja implitsiitseks (tõlkimise varjatud põhimõtted, selguvad tõlkemeetodi rekonstrueerimise käigus) (Torop 1989: 358–360). Seejuures ei pruugi tõlkija implitsiitne ja eksplitsiitne poetika omavahel kattuda ning

need omakorda ei pruugi kattuda ajastu üldise tõlkepoetikaga, mistõttu täieliku pildi saamiseks vajavad omavahel kõrvutamist kõik kolm. Metatekstide ilmne pluss on see, et just nendes – kui üldse – sõnastatakse antud ajastul valitsevad tõlkenormid.

Materjal ja analüüsi põhimõtted

Siinse artikli eesmärgiks on kaardistada tõlkimise mõiste peamisi tähendusi ja selle kaudu ka kogu XX sajandi algupoolel kuni Teise maailmasõjani eesti kultuuris domineerinud üldist tõlkepoetikat. Selleks olen uurinud kahes keskses kirjandusajakirjas, Eesti Kirjanduses ja Loomingus aastail 1906–1940 ilmunud tõlkearvustusi ja tõlketeeemalisi artikleid taotlusega tuua esile, mil moel neis tõlkimisest kõneldakse. Lähtudes eeldusest, et kõnepruuk kannab kõnelejale endale tihti teadvustamatultki teavet sügavale juurdunud, sageli pika ajaloo hoiakute ja mõtlemisviiside kohta (vrd Lakoff, Johnson 1981), olen keskendunud tõlkimist mõtestavatele ja iseloomustavatele keelen-ditele. Sealhulgas pööran tähelepanu metafoorsele keelekasutusele: milliste kujunditega tõlkimist avatakse ning kuidas see mõjutab meie arusaamist tõlkimise valdkonnast.²

Oma analüüsis lähtun järgmistest küsimustest.

Kuidas kõneldakse kirjanduse tõlkimisest (*resp.* tõlkest, tõlkijast)? Kas ja kui, siis millist kujundlikku väljendust kasutatakse? Miks räägitakse just nii ja mida see meile kõneleb?

Eesti Kirjanduse puhul on vaatluse all ajakiri kogu ilmumisaja jooksul (1906–1940), Looming alates ilmuma hakkamisest 1923. aastal kuni aastani 1940. Vaadeldava ajajärgu algust tähistab Eesti Kirjanduse ilmuma hakkamine, ajajärgu lõppu aga okupatsiooni algus 1940. aastal, mille mõju ulatus ka tõlkekirjanduse ja selle kriitikani. Lausanalüüs on tehtud kõigi neis ajakirjades mainitud ajavahemikul ilmunud tõlkearvustuste ja tõlketeeemaliste artiklite põhjal, vähesel määral olen kajastanud ka muid tõlketeeemat sisaldanud kirjutisi.³ Kogu materjalist on siin käsitlemiseks välja valitud enim esinenud keelendid, mis täpselt või variatsioonidega on kordunud tekstist teksti. Minu lähenemisel on mõningaid kokkupuutepunkte eespool põgusalt tutvustatud L. D'hulsti ja P. Toropi tõkeloo koostamise programmidega, tegeldes eksplitsiitse tõlkepoetikaga (P. Torop) ja pöörates enam tähelepanu L. D'hulsti välja pakutud mõne küsimuse osale aspektidele, nagu *quid?*, *quomodo?* ja *quando?*

Tõlkimine kui kunst

Domineeriv teema, mis vaadeldud ajavahemikul esile kerkib, on tõlkimise käsitlemine kunstina, loominguilise tegevusena, vastandudes nõnda tõlkimise mõistmisele utilitaarse ja probleemitu nähtusena. Eesti Kirjanduse ilmumise algusaastatel ei näe ajakirja toimetaja Jaan Jõgever kirjanduse tõlkimises mingit erilist kunsti ja suhtub sellesse üsna sirgjooneliselt: „Ükski Selts, olgu

² Analoogiliste tööde näiteks võib tuua tõlkimisega seotud kujundite uurimist Euroopa renessansikultuuris (Hermans 1985) ja poola tõkeloo (Skibińska, Blumczyński 2009).

³ Materjal on olnud vaadeldava ajajärgu alguses ja teisel poolel oluliselt erinev: alates 1920. aastate lõpust kasvab märkimisväärselt nii tõlkearvustuste ja tõlketeeemaliste artiklite hulk kui ka nende sisukus.

temal ka miljonite kaupa varandusi käe pärast, ei suuda algupäralist kirjandust tõsta, kui anded puuduvad. Aga maailma kirjanduse paremad tooded võib ta ilma suurema vaevata Eesti pinnale istutada” ([Jõgever] 1906a: 284).⁴ Kuid juba mõni aasta hiljem hakkab kriitikas, eeskätt Noor-Eestiga seotud ringkonnas, kajastuma teadlikum suhtumine kirjanduse tõlkimisse. Näiteks Aino Kallas, mainides 1910. aasta kirjanduse ülevaates ka aasta tähtsamaid tõlketekste, toob ära nii tõlkijate nimed (sellist toimimisviisi ei peeta mitte alati enesestmõistetavaks) kui ka rõhutab asjaolu, et tõlgitud pole mitte mõne tuttavama keele kaudu, vaid otse algkeelest. Lisaks võib tema allitereeruvat sõnavalikut tõlgendada viitavana luule tõlkimisele kui poetilist annet ja oskust nõudvale alale: „Tõlkekirjanduses kohtab meid Shakespeare ja Dante nimed; viimasest aastast alates on Eesti lugejal võimalik end Hamletiga tutvustada omal keelel Tombachi tõlkes ja Divina Commedia esimese laulu vasikised värsid on V. Grünthal nüüd Eesti keele kõlama pannud – mõlemad algkeelest tõlgitud” (Kallas 1911: 90).

Eesti kultuuris saab siin vaadeldud ajajärgul tõlkimise käsitlemine kunstina valdavaks alates 1920. aastate teisest poolest, kui üksteise järel hakkavad kriitikud – teiste seas August Palm (1927, 1930a), Gustav Saar (1927a), Marta Sillaots (1928a, 1928b, 1929, 1933), Ilmar Reiman (1928a, 1928b), Johannes Silvet (1929) – rõhutama tõlkimise loomingulist olemust, näiteks: „Tõlkija on sõnakunstnik, autori loomingulise tegevuse kaaslane” (Saar 1927a: 755).

Kirjanduse tõlkimise kunstilist, loomingulist iseloomu aitavad mõnel juhul konkretiseerida võrdlused teiste kaunite kunstidega, näiteks võrreldakse tõlkimist näitlemisega:

„Tekst on ta [tõlkija – *E. S.*] materjal, sellest ammutab ta omad inspiratsioonid, nagu näitleja, piirat autori tekstiga, peab elustama antud kujud, valama astjatesse uue viina. Seda väiksema vaevaga see õnnestub, mida vastavam osa ta iseloomule. Ainult üksikud võivad võrdsete võimete ja innuga mängida õnnetu armastaja ja dramaatilise vägilase osa” (Saar 1927a: 755).

Üks tõlkimise kui kunsti tunnuseid on stiilitaju ja stiilselt väljendumise oskus. Seda arusaama väljendatakse kogu siin käsitletud ajajärgu tõlkekriitikas üsna sageli, eriti aga 1920. aastate lõpus ja 1930. aastatel, kõige jõulisemalt A. Palmi kirjutistes. Iseloomulik on näiteks järgmine seisukoht: „Igas tõlkes esineb teatav määr eksimusi, arusaamatusi ja lahkuminevaid tõlgitsusi. Kuid mõndagi antakse andeks..., kui tõlkes on stiili. Ei ole tõlkijal usaldatavat stiilimeelt, siis on kadunud kõik, siis ei päästa ka mõisteline täpsus” (Palm 1930b: 393–394). A. Palm on sõnastanud ka ühe eesti (nagu ka paljude teiste maade) tõlkekriitika harjumuspärase hoiaku arvustatavate tõlketekste suhtes: „Kõnealuse sarja tõlkeist olen ainult kahte algupärändiga kõrvutanud. Kuid tõlkehinnangul polegi niivõrt otsustav filoloogiline võrdlus kui just vahenditu stiilimulje” (Palm 1930c: 284). Teisisõnu: tõlget hinnatakse üldjoontes mulje alusel, mis sihtkeelsel lugejal tõlget lugedes tekib, ning tõlget peetakse siis heaks, kui ta kohandub vastuvõtvast kirjanduses üldiselt järgitavate normidega, kui tõlge mõjub loomulikuna (vrd nt Venuti 2003

⁴ Väidetavalt olid Eesti Kirjanduse esimesed kaks algusaastat suuremas osas toimeta- ja J. Jõgeveri enda kirjutatud (Palgi 1971: 158; Palm 1983: 58–59), seepärast olen temale omistanud ka nende aastate anonüümsed tõlkearvustused.

[1995]: 1 jj, France 2000: 7). Selline arusaam on suuremalt jaolt kehtinud tänini.⁵

Stiilist kõneldes ja oma väidetele tuge otsides on viidatud ka mineviku autoriteetidele, näiteks osutab G. Saar, arvustades Shakespeare'i „Kuningas Leari” tõlget, John Drydenile: „Lõpuks peab andma sõna Shakespeare'i kaasmaalasele ja mineviku parimale tõlketeoreetikule John Dryden'ile, sest ta nõue: peab tõlkima mitte üksi sõnu, vaid ka stiili ja vaimu, on praegusel hetkel sama tabav nagu umbes 250 aasta eest” (Saar 1927b: 179). Stiili oluliseks pidamist kohtab aga varemgi; näiteks Henri Meschonnic tsiteerib XVI sajandi prantsuse tõlkijat Jacques Amyot'd, kes olevat sõnastanud põhimõtte: „Tõelise tõlkija ülesandeks pole mitte ainult täpselt edasi anda autori lauset, vaid visandada [*adombrer*] ka tema stiilivormi ja kõnelemisviisi” (Meschonnic 2000: 115).

Luule tõlkimine: ümberluuletamine

Luule- ja värssdraama tõlgete arvustusi ilmub sajandi alguskümnenditel suhteliselt harva, märksa vähem kui 1930. aastatel (eriti rohkesti 1930. aastate teisel poolel), mil enamik tõlkekriitikast neist koosnebki. Üldjoontes avaldub suhtumises luule tõlkimisse sarnane muutumise muster nagu proosagi puhul. Sajandi alguses ilmunud vähestes luule- ja värssdraama tõlgete arvustustes kohtab põgusaid ja sealjuures üsna erinevate rõhuasetustega arvamusi luule tõlkimisest. Näiteks A. Kallase eespool toodud tsitaadist kumab läbi tõlke esteetilise külje hindamine, J. Jõgever seevastu väljendab üsna pragmaatilist suhtumist (mida võib küll varjundada asjaolu, et tõlge pärineb tema enda sulest): „Kui hästi või halvaste ümberpanek on korda läinud, selle üle ei ole minu asi otsustada. Kui ta Schilleri tööd enam ehk vähem meelega tuletab, siis on otstarve käes. Kui me tulevikus klassika töösid Eesti ümberpanekutes tahame saada, siis peame rahul olema, kui ka kõik ümberpanekud mitte klas silised ei ole” (Jõgever 1913: 44).

1920. aastate vähestes luule tõlkimisele tähelepanu pööravates kirjutistes tuleb esile luule tõlkimise mõistmine kunsti sfääri kuuluva nähtusena, kõige resoluutsemalt esitab seda positsiooni G. Saar: „Kordame siiski: ainult see võib luuletööd tõlkida, kes ise on luuletaja või vähemalt järelluuletaja, hää keelemaitsega ning sisemise suhte enam tõlgitava aine ja selle loojaga” (Saar 1927a: 755). Edaspidi süveneb kriitikas hoiak, et luule tõlkimine kuulub kunsti valdkonda, rööbiti suhtumisega proosa tõlkimisse kui loominguks teosesse. Luule tõlkimist loova tegevusena rõhutavad sel ajajärgul oma kirjutistes Ants Oras (1927, 1935a, 1935b, 1936, 1939, 1940), I. Reiman (1928a), J. Silvet (1929, 1935, 1937), Paul Hamburg (1932), A. Palm (1932), Harald Paukson (1935), Heiti Talvik (1936), Ernst Raudsepp (1938), August Annist (1939), August Sang (1940). Näiteks: „Lüürika tõlkimine iseenesest on nõudlikumaid alasid ja võrdub peaaegu juba iseseisva loominguks” (Raudsepp 1938: 580). Enamik sel teemal sõna võtnud autoreid on ühel meelel, et „Luule peab ka tõlgituna jääma luuleks. [...] Pääsi, kui see, mis tõlgit, ikkagi annab tõlgitavast autorist tervikliku pildi ning et sel jääb alles luule definee-

⁵ XX sajandi esimesel kahel kümnendil tõlkekriitikas peegeldunud ettekujutustest, missugune peaks olema hea tõlge, olen kirjutanud mujal (vt artiklit Sütiste 2008).

rimatut hõngu” (Oras 1936: 584). Kuna luuletus peab ka tõlgituna jääma luuletuseks, s.t luulelikkus on kõrgeim prioriteet, siis luuletuse sisu edasiandmise täpsus mõõndakse enamasti võimaldavat mõningat vabadust:

„Oma ülesannet Šumakov käsitab poeedina, mitte kopeerijana. On täiesti ilmne, et luuletuste siseelu, nende verelöök, nende „hing” on temale tähtsam kui sõnasõnalisus. Ta ei hoidu kõrvalekaldumustest ja omadest uudisleiutistest, kui need tema arvates annavad algupärandi olemust paremini edasi kui täpne tõlge. [...] Otsustav on niisugusel puhul alati üldmulje – detailides ei ole teatavatest vabadustest võimalik hoiduda” (Oras 1935b: 329).

Mõnel (harval) juhul avaldatakse küll ka arvamust, et täiuslik luuletõlge ei tohiks järeleandmisi teha ei luulelikkusele ega teksti edasiandmise täpsusele: „Luuletise tõlke ideaaliks oleks teose luuletajalik ümberlooming, mis ometi vastaks võimalikult sõnasõnaliselt originaalile” (Tuglas 1933: 603). Üldiselt aga valitseb seisukoht, et luule tõlkimine on ümberluuletamine, uue – ehkki algtekstiga teatud moel ja määral seotud – luuletuse loomine, näiteks: „Hää tõlge on alati ümberluuletamine, kuid ta nõuab, et autori mõtte- ja tundemaailma hästi tuntaks, et sellele kaasa tuntaks” (Sang 1940: 320–321).

Kunsti eeldus: hingesugulus ja empaatiavõime

Üks arusaam, mis käib kaasas kirjanduse tõlkimise mõistmisega kunstina, on kaugesse minevikku ulatuv arvamus, et tõlkimise eelduseks on tõlkija ning autori hingesugulus, kongeniaalsus: tõlke õnnestumisele aitab kindlasti kaasa, kui tõlkija on algupärandi autoriga sarnane, kui neil on lähedane temperament ja vaimulaad – siis on tõlkijal autorit lihtsam mõista ja edasi anda. Tõlkija ning autori vaimusugulust tähtsustati palju renessansi ajal; radikaalseimal kujul väljendub see arusaam Pythagorase idees metempsühhoosist ehk hingede rändamisest ühest kehast teise (Hermans 1985: 126 jj).

Enne Teist maailmasõda on arusaam vaimusuguluse tähtsusest tõlkimisel eesti tõlkekriitikas aktiivselt käibel. Sellekohaste arvamustega esinevad teiste seas Bernhard Linde (1912), Johannes Aavik (1927), G. Saar (1927a), A. Palm (1932), A. Sang (1940). Näiteks: „Tõlkija ja autori vahel peab valitsema hingesugulus, tundelaadi, temperamendi lähedus” (Palm 1932: 124). Mõningaid erinevusi esineb selles, kui kategoorilisena kongeniaalsusevajadust nähakse. B. Linde esitab nõude absoluutsena: „Tõlkimine nõuab täielist ühevaimust ja kus see puudub, on selle jäljed kohe tõlkes tunda” (Linde 1912: 131). A. Sang võtab selles küsimuses realistlikuma positsiooni, vihjates, et tegelike tõlgete puhul ei pruugi hingesugulust alati olemas olla: „Ideaalne tõlge eeldab tõlkija ja tõlgitava hingesugulust” (Sang 1940: 321). Isegi kui ei eeldata päris hingesugulust, siis kindlasti tuleb kasuks tõlkija empaatiavõime, autoriga kaasaelamise oskus: „Sisseelamus peab olema nii intensiivne, et keel hakkab spontaanselt andma samu – või samalaadseid – helisid nagu algupärandi kirjutajal” (Oras 1935b: 330).

(Tõlke)teos kui elusolend

Kunstiteose kui elusolendi motiiv ulatub tagasi antiikaega (meenutagem näiteks müüti Pygmalionist ja Galateast). Motiivil on mitmesuguseid variatsioone ning haakumisi üldisema elu ja kunsti keeruka suhtekompleksiga. Arusaam kunstiteose „elususest“ võib väljendust leida nii eksplitsiitsete paralleelidena teose ja elusolendi vahel kui ka subtiilsemalt, isegi märkamatult kirjutajale endale, sest osalt on see arusaam omane ka meie tavamõtlemisele ja -kõnepruugile. Näiteks mõjub täiesti loomulikuna, mitte sugugi eriti metafoorsena teose nimetamine „vaimseks organismiks“: „Selle meetodi [originaali olemuse parema tabamise nimel sõnasõnalisest täpsusest kõrvalekaldumise – *E. S.*] hädaohuks on muidugi oma inspiratsiooni ja vaimu liiga subjektiivne külgepookimine teiselaadsele vaimsele organismile” (Oras 1935b: 329).

Kujundeid ja võrdlusi, mis toovad esile arusaama teosest kui iseseisvast elusolendist, esineb eesti tõlkekriitikas alates 1920. aastate lõpust kuni vaaeldud ajajärgu lõpuni. Eeskätt kasutatakse sääraseid ütlusi luulest rääkimisel, ent leidub ka proosa kohta tarvitatud kujundeid. Tõlkijat nähakse kui loojat, kelle tegevuse tulemusena võib teos uuesti sündida: „Eestistaja annab siin enam kui tõlke; see on uuestilooming, – Tuglase sulest sünnivad Aino Kalda teosed taas vastses uudsuses ja neitsilikkuses” (Sillaots 1928a: 611). Kui aga tõlkija oma tööga toime ei tule, võib teos tema kätes hoopis surra: „Mõnigi Lub'i tõlgetest tundub kuiv ja surnud” (Palm 1930a: 449). Ilmneb, et tõlkimine on riskantne tegevus, sellest sõltub teose saatus, elu või surm. Tekib teatav paralleel kirurgitööga: „Originaali „liigliha” kõrvaldamisel on tal [Underi luule tõlkijal Juri Šumakovil – *E. S.*] enamasti õnnelik käsi: luuletused muutuvad seetõttu sagedasti küll üldsõnalisemaks, võidavad aga kindlasti selguselt ja kontuuripuhtsel” (Talvik 1936: 232).

Kunstiteose käsitlemisel elusolendina on iseloomulik, et teosel arvatakse olevat hing: „On täiesti ilmne, et luuletuste siseelu, nende verelöök, nende „hing” on temale [J. Šumakovile – *E. S.*] tähtsam kui sõnasõnalisus” (Oras 1935b: 329). Teatud määral erinevad arusaamad sellest, kust ja kuidas tuleb hing tõlkesse: äsja toodud A. Orase tsitaat näib vihjavat võimalusele, et tõlkimisel kandub originaalteose hing tõlkesse edasi. Teise arusaama järgi ei kandu tõlkesse mitte originaali hing, vaid tõlge omandab isikliku hinge, mis puhul on samuti kaks võimalust: kas saab tõlge kusagilt (tõlkija loova töö kaudu) „iseseisva” hinge või on see tõlkija hing, mis tõlkesse kandub. Viimase arusaama näiteks: „Tõlkija sarnaneb klaverikunstnikuga, kes komponisti loominguusse valab ka oma hinge” (Reiman 1928b: 611). Esimest võimalust näib aga illustreerivat A. Sanga mõtisklus luuletõlkest:

„Niisugune on rütm, niisugune riim, niisugused tarvitatud kõnekujuandid. Kõiki neid on teatud hoole ja oskuse varal võimalik teises keeles järele kujundada, ent neist komponentidest liidetud originaalile näiliselt sarnane tervik on nagu vaese mehe kratt, kel kolm tilka verd puudub. Ja see pole enam mõistusliku analüüsi, vaid loomisjõu küsimus. Kui tõlkija oma ülesannet näeb kirjandusajaloolise vahakabineti täiendamises, on ta töö sellega igatahes täidetud. Ei pruugi lisada, et niisuguseid enam-vähem õnnestunud hingetuid vahakujusid küllalt leidub. Kuid niivõrd kui me

tõkeluulet omaloomingu saavutusena tahame hinnata, ei tohi tal ka hing puududa. [...] Värsitõlkija peab olema luuletaja – üksnes loov autor suudab teise looja tööd oma keeles uuesti elustada” (Sang 1940: 319, 321).

Kunst *versus* käsitöö

Tõlkimise mõistmisega kunstina kaasneb kriitikas tihti vastandus: kunst/looming *versus* käsitöö, näiteks: „Tammsaarele polnud tõlkimine käsitööks, vaid loominguks tegevuseks” (Roos 1940: 671). Valdavalt on käsitööl halvustav varjund, seda seostatakse mitmel puhul nn filoloogilise lähenemisega tõlkimisele ehk peamiselt keelekoodi vahetamisele orienteeritud tõlkimisviisiga, mis arvestab vähe teksti kui kirjandusteose eripäraga.⁶ Lisaks haakub käsitöö mõiste negatiivse kujutelmaga mehaanilisusest, tuimusest, samuti küündimatusest: „Vastuvaidlematult on kirjanikud ja esteetilised asjaarmastajad parimad tõlkijad (Adson, Janno, Murakin, Kurlents j. t.), sest nad tõlgivad järeloojatena, mitte filoloogidena. Seepärast ei jõua küllalt rõhutada: stilistid tõlkimistöole, maha käperdavad käsitöölised!” (Palm 1930a: 449). Positiivsemas tähenduses seostub käsitöö aga oskuslikkuse, meisterlikkusega – aktualiseerides selles aspektis kunsti ja käsitöö kattuvusala, ühise päritolu: „Ei ole ju tõlkimine käsitöö, vaid ka loomine. [...] Kuid tõlge on peale muu ka käsitöö: ei tohi puududa teatav vilumuski” (Reiman 1928b: 611).

Kunsti ja käsitöö vastanduse ambivalenttsust võib täheldada 1920. aastate lõpu ja 1930. aastate arvustustes üsna sageli kasutatavates väljendites „(ümber) valama” ja „ümber sulatama”, näiteks: „„Reigi õpetaja” üks eriliselt nauditavaid omadusi on vanu, keskaegseid kroonikaid jäljendav stiil; eestitajal on täiuslikult õnnestunud selle stiili eestipärasesse vormi valamine” (Sillaots 1928a: 611). „Eesti keele seletava sõnaraamatu” (EKSS: 155) järgi on „ümber valamise” esimene tähendus mingi aine või vedeliku lihtne ühest nõust vm mahutist teise valamine, teine tähendus aga seostub sulatatud aine valamisega uude vormi. Põhimõtteliselt võidakse tõlkimisega seoses pidada silmas nii esimest kui ka teist tähendust, esimesel juhul esitatakse nõnda lihts(ustav)amat, teisel juhul tegelikkusele pisut lähemat arusaama tõlkimisest, kuna sulatatud aine uude vormi valamine eeldab aine eelnevat töötlemist (sulatamist), mis on teatud määral võrreldav tõlkimisprotsessi analüüsietapiga. Nii „ümber valama” kui ka „ümber sulatama” seostuvad metallivaluga, toiminguga, mis võib olla nii mehaaniline konveieritöö kui ka üks etapp isikupärase kunstiteose valmistamisel. Tõlkekriitika kõnepruugis aga ilmneb ümber valamine peamiselt just mitte-mehaanilise tegevusena. Ümber/uude vormi valamine/sulatamine ja masinlik, mehaaniline tõlkimine ilmnevad mitmel juhul vastandlikena, näiteks: „Siin pole tegemist viimasel ajal nii tavaliseks saanud keskpäraselt masinliku, peaaegu kantseleiliku kopeerimisega, vaid katsega algupärandit uude vormi valada, uueks kunstiteoseks sulatada” (Sillaots 1933: 41).

⁶ Teisisõnu võib seda väljendada ka nii, et halvustavalt käsitööks nimetatakse tõlkimist siis, kui tõlkija on valinud kunstiteose tõlkimiseks sobimatu meetodi, mis ei lähtu teose poeetilisest funktsioonist, vaid piirdub näiteks ainult referentsiaalse funktsiooni (Jakobson 1971 [1960], 1966 [1959]) edastamisega.

Ümber valamise/sulatamise kujund on tuntud rahvusvaheliselt, selle on kuulsaks kirjutanud romantikud Percy Bysshe Shelley („A Defence of Poetry”; kirjutatud 1821, ilmunud 1840), Arthur Schopenhauer („Parerga und Paralipomena”, 1851) ja (Shelley mõtet tsiteerides ning edasi arendades) Valeri Brjussov („Филки в тигеле”, 1905). Need autorid näevad tõlkimist kui (al)keemilist protsessi, milles tõlgitav tuleb üles sulatada ja ümber valada (Schopenhauer 1908: 603), mis luule puhul võrdub kannikese heitmisega tiig- lisse, taotlusega tabada nõnda lille värvi ja lõhna olemust (Shelley 1978: 420) ehk lahutada kannike põhielementideks ja seejärel luua neist elementidest taas kannike (Brjussov 1987: 97).

Tõlkimine kui kaubandus

Tõlkimise kui loominguilise tegevuse kõrval kohtab kriitikas tõlkimise mõtes- tamist majanduslikes terminites. Nõnda räägitakse vaimu-, vaimlisest, kirjan- dus- ja kultuurivarast ja *varandusest* (Kampmann 1909: 316; Menning 1908: 148; Anni 1931: 81; Annist 1939: 220; Sang 1940: 319), kultuuri ja kirjandu- se *rikastamisest* tõlkimise abil (Oras 1923: 573; Sirge 1928: 395; Annist 1939: 220), kirjandustoodetest ja nende *omandamisest* ([Jõgever] 1906a: 284; Men- ning 1908: 148; Anni 1931: 75, 87), *odavast, viletsast, kahtlasest, väärtuslikust* jne *kaubast* (Menning 1908: 148; Oras 1923: 573, 574; Reiman 1928a: 617; Anni 1931: 80 jj; J. S. 1934: 708), *tõlkeimpordist, kaitsetollidest* ja isegi *sala- kaubast* (Anni 1931: 73, 78, 83, J. S. 1934: 707, 708) jne. Mitu näidet selle hoiaku avaldumisest leidub järgmises tsitaadis:

„Alles iseseisvuse-aeg oma aineliste võimalustega lubas asuda ka suure- maile kultuuri- t e o s t u s t e l e. Ja selleks on olnud soomegi kirjanduse kui sellise, *kui varanduse omandamine*, mitte ainult üksikute väikeasjade ja mõjustuste, vaid *kõigi*, ka suuremate *väärtuste* ületoomine.... Ühised kultuurivarad, ühised tulevikuhood selguvad siit peale ikka enamaile... Kõnelemata vabadusenooruse entusiastlikust usust: et on võimalik ühen- dada *o m a k s rahvusvaranduseks* kõik hõimugi *väärtused*, neid „tunda ja tunda omana”” (Anni 1931: 81; minu rõhutus kursiivis – E. S.).

XX sajandi alguses sõnastatakse arusaam vaimu- ja majandusilma sarna- sest toimimisalusest ka mustvalgel: „Oleks ju ka rohkem kui imelik, kui vas- tastikuse vahetamise seadus, mille pääl meie terve majandusline ilmakord sei- sab, vaimlise vara kohta ei käiks. Iseäranis väiksed rahvad ei saa kuidagi ilma võera vaimlise varata edasi....” (Menning 1908: 148). Mitmel puhul laidetak- se odava ja väheväärtuslikuks peetava kirjanduse tõlkimist, näiteks: „kahet- seda tuleb, et siin „Tarzaniga” lõpetades on valitud kõige odavamaitselisemat turukaupa” (Oras 1923: 574); „Hindame aina enam Soomegi sõnatooteid ainult nende isiklik-kunstilise väärtuse järgi – „10. järgu” kaup ei päästa meil enam ta kõige rahvuslikumgi tendents” (Anni 1931: 87). Väärtuslike teoste tõlkimist nähakse aga kultuuri rikastamisena: „Ollakse nagu pimedu- sega löödud mitte nägema, et hästi tõlgituina, s.o. tegelikult ümberluuletai- na ka need teosed [värsitõlkeklassika – E. S.] on juba *meie* kirjandus, mit- te enam võõras, ja et nad sel juhul meie kirjandusvara *t e g e l i k u l t* rikas-

tavad palju enam kui neist väärtuse poolest palju kehvemad keskpärased algupärandid” (Annist 1939: 220).

Tõlkimist mõistetakse otsesõnu ja ilma igasuguse kõhkluseta kui võõra kirjanduse omastamist: „Seda enam peaksime hindama võimalust maailma suurimaid enda vaimumaailma lülitada. Oma kultuuriringi lülitatud võõrad väärtused saavad meie endi kultuurivaraks. Tõlgituna pole see enam inglise, saksa või prantsuse meister, vaid meie oma Shakespeare, meie Goethe, meie Molière” (Sang 1940: 318–319).

„Võõra rikkuse omastamise” diskursus, kui seejuures loobuda tõlkimise ühest lähteprintsiibist, „vastastikuse vahetamise seadusest”, võib sattuda kultuurilise imperialismi diskursuse ohtlikku lähedusse. Selle hoiaku juured ulatuvad läänemaailmas Rooma impeeriumi aegadesse, mil kreeka kirjanduslike ja filosoofiliste teoste tõlkimine tähendas selliste teemade ja elementide ülevõtmist, mis edendaksid rooma enda kultuuri ja esteetikat (Theories of Translation 1992: 2). Üks selle mõttesuuna agressiivsema vormi apoloogeete Karl Vossler on tõlkijaid kujutanud teiste rahvaste keelte ja kirjanduste rüüstajatena, kes „esteetilise imperialismi hundiisuga haaravad kõike, mille järele neil neelud käivad” (Lefevere 1977: 97). Tõlkimise kui võõra vara omastamise diskursust tema leebemal ilmnemiskujul, eriti seostatuna valgustustöö temaatikaga (tõlkimine kui võõra vaimuvara kättesaadavaks tegemine oma rahvale), aktsepteeritakse aga tänagi kui täiesti legitiimset ja eetilist.

Tõlkimine kui ümberistutamine

Sõna „kultuur” etümoloogias ilmnevad vaimu- ja maaharimise paralleelid võisid tunduda eriti loomulikud ja asjakohased meie noore kultuuri, maaga alles lähedalt seotud kirjutajatele. XX sajandi alguses iseloomustab tõlkekriitika diskursust ka tõlkimise kirjeldamine *ümberistutamisena* (Suits 1914: 61), Eesti *pinnale* või eesti keelde *istutamisena* ([Jõgever] 1906a: 284; Visnapuu 1916: 323). Tõlkimisega seoses kõneldakse ka *ilukirjanduse põllust ja luulepõllust* (Jürgenstein 1908: 112; Pettai 1928: 422), *umbrohost, kõlgastest* ning võõrast *salvest vilja* ostmisest (J. S. 1934: 708, 709; Menning 1908: 148), *külvamisest ja lõikamisest* ([Jõgever] 1906b: 26). Näiteks: „Ümberpanekutest võerastest keeltest ei ole ka see aasta iseäralist ilukirjanduse põllul nimetada” (Jürgenstein 1908: 112); „Kahtlemata väärtus on ta Homerose Eesti keele istutamise katsel, mis on keeliseliselt korda läinud” (Visnapuu 1916: 323); „K.-ü. Albert Orgi poolt väljaantava „Kodu- ja kooliraamatute” seeria ühe esimese numbrina on ilmunud huvitav töö, millega me lugejaile tõelist uudismaad on pakutud” (Oras 1924: 93); „Nüüdseist joonealuseist leiad aga õige harva mõne väärtuslikuma teose. Mõni Remarque’i *Läänerindel* või H. Walpole’i Jamaikatormi romaan paistab pigemini äraeksinud linnuna. Enamasti lobbab sääl anglosaksi umbrohtu” (J. S. 1934: 708).

Tõlkimise kui ümberistutamise kujundit ei pruugi kaugeltki mitte ainult eesti kirjutajad, see on samamoodi pika ajalooga ja rahvusvahelise levikuga metafoor nagu paljud muudki tõlkimisega seotud kujundid. Näiteks 1370. aastal teatab Aristotelese tõlkija ja prantsuse keelde hulga kreeka päritolu sõnade juurutaja Nicolas Oresme ühes kirjutises, et vastete puudumise tõttu on ta sunnitud sõnu „ümber istutama” [*transplanter*] (Meschonnic 1999: 40). Ümberistutamise kujundi populaarsust põhjendab osaliselt kindlasti selle

võime rõhutada tõlkimise mitut olulist tahku, nagu teose (*resp.* taime) lahutamine algkeskkonnast ja harjumuspärastest seostest ning viimine võõrasse keskkonda, millega teos võib, aga ei pruugi kohaneda. Ehkki see aspekt ei ole neis kujundites tajutavalt esiplaanil, on arusaam kultuurist kui eluskooslusest ning teostest kui elusolenditest olemas kõigis kultuuri/kirjanduse ja maaharimise paralleelides (kirjanduse käsitlemine põlluna, teoste vaatlemine taimedena, tõlkimise sõnastamine ühest kohast teise istutamisena).

Kokkuvõtteks

Olen siinses artiklis püüdnud esile tuua mõningaid peamisi tõlgetest ja tõlkimisest kõnelemise viise XX sajandi algupoolel enne Teist maailmasõda. Sage-damini on tõlkimist mõtestatud kolme suurema kujundirühma – kunsti, kaubanduse ja ümberistutamise – kaudu. Tõlkimise käsitlemine kunstina (sealhulgas vastandamine käsitööle, stiili ja empaatia tähtsuse rõhutamine, luule tõlkimise mõistmine ümberluuletamisena, teose tajumine elusana) saab valdavaks alates 1920. aastate teisest poolest ning domineerib kuni käsitletud ajajärgu lõpuni, 1940. aastani. Seevastu tõlkimise kui ümberistutamise kujund (nagu ka üldisem põllu- ja maaharimise temaatika kultuuriga seoses) on aktiivne eeskätt ajajärgu esimesel kümnendil (1906–1916), ehkki näiteid on ka hilisemast ajast. Kõige püsivam kolmest kujundikimbust on tõlkimise mõtestamine n-õ majanduslikes terminites: tõlkimise nägemine kultuuri rikastamisena, kõnelemine kultuurivaradest ja nende importimisest jne on käibel kogu vaadeldud perioodi vältel. Tõlkimise kui kunsti ja kui ümberistutamise puhul võib ühisena esile tuua osa, mis kontseptualiseerib tõlketeast elusolendina. Mõlemal juhul on tõlkimisel määrav roll teose saatuse üle otsustamisel: teos võib tõlkimise (*resp.* ümberistutamise) üle elada paremini või kehvemini, halvimal juhul ei pruugi tõlkest „elulooma” saadagi. Nii tõlkimise kui ka ümberistutamise puhul on oluline asjatundlikkus teose/taime eraldamisel oma päritoluümbrusest ning uude konteksti toomisel. Tõlkimise mõtestamisel kaubanduslike suhetena aktiveerub aga teistsuguse rõhuasetusega pragmaatilisem maailmapilt: tõlkimine on vahend, mille abil oma rikkusi suurendada või teiste kultuuridega vahetuskaupa teha.

See, kuidas on tõlkimist käsitletud, mida selle puhul oluliseks on peetud, sõnastub tihti ka reeglitenä, kuidas mingit tüüpi teoseid tuleks tõlkida. Materjali seas on üksjagu selliseid tekste, kus imperatiivses vormis kehtestatakse tõlkimisnorme ehk ajastule omast tõlkepoeetikat:

„Tõlkija peab omama võime ühtuda autori emotsionaalse karakteriga, valdama temale vastavat kujundusimpulssi ning selles olenevat väljendust; Crocega öeldud: autori ja ta tõlkija vahel peab valitsema hingesugulus. [---] Lihtsalt kirjaniku kutse ja hingesugulus üksi õigustavad tõlkimist vähe. Nendega peab seltsima hää keelemaitse ja tundeühtlus, tavaliselt öeldud stiilitunne. [---] Tõlkija, endale võttes ilukirjandusliku tõlke, peab teadlik olema oma ande, kalduvuste ja oskuste kandvusest, sest ta kui töö kaasautor peab teotsema loojana, mitte aga hauakaevaja ja surnumatjana” (Saar 1927a: 755–756).

Äsja toodud tsitaadi autor Gustav Saar on olnud üks vähestest, kelle kirjutistest nähtub sügavam huvi tõlkimise mõtestamise, teoreetiliste küsimuste vastu. Nii kõneleb G. Saar kunstipärase tõlke põhimõtetest, millest teadlikkusele osutab näiteks järgmine tsitaat: „Näiliselt on tõlkijat haarand enam sisu kui vaim, enam sõna kui luule; *printsiiip, mis kunstipärases tõlkes juba ammu üksi pole küllaldane*” (Saar 1927b: 177; minu rõhutus – E. S.). G. Saare kõrval paistab suurema tõlketeooriaalase teadlikkusega silma August Palm mitme artikliga ning kindlasti ka Ants Oras. Nagu ilmneb näiteks viimase artiklist „Shakespeare eestikeelsena” (Oras 1927), kus ta hakatuseks visandab Shakespeare’i tõlkimise ajaloo üldjooned suuremais Euroopa keelis ja meie naabrite juures, on Oras olnud hästi kursis nii saksa kui ka inglise, mõnevõrra vähemal määral ka prantsuse, soome ja vene traditsiooniga. Tõlketeoreetiline huvi ja lugemus ei tundu siiski olevat üldlevinud, vähemalt ei pea suurem osa autoreid enamasti vajalikuks oma hoiakute allikaid-kujundajaid ära märkida. On mõeldav, et paljudel juhtudel ei olegi need üheselt tuvastatavad, kuna eesti tõlkekriitikas käibinud arusaamad sellest, mis üldse on tõlkimine ja kuidas seda tuleks teha, ilmnevad tihti justkui enesestmõistetavatena, imbununa ka tavateadvusse.

Kirjanduse tõlkimise alased arusaamad, sealhulgas ka artiklis lähemalt käsitletud kujundid ning tõlkemeetodeid ja -kvaliteete iseloomustav tuum-sõnavara ei ole valdavalt midagi eesti kultuurile spetsiifilist, vaid on rahvusvaheliselt tuntud ja levinud, pärit osaliselt juba Euroopa ajaloo algaegadest. Võib arvata, et eestlasteni on need jõudnud peamiselt saksa kirjanduse kaudu – sellest annavad muuhulgas tunnistust sellised aktiivselt käibel olnud keelendid nagu „ümberluuletus” (sks *Umdichtung*) ja „järelluuletus” (sks *Nachdichtung*). Mõnedel juhtudel, eriti XX sajandil, on mõjutusi saanud ilmselt ka inglise, prantsuse ja vene kultuuriruumist ning mujaltki. Üks huvitav eesti tõlkeloo uurimise suund olekski meie tavade ja arusaamade võrdlemine teiste kirjanduste tõlketraditsioonidega, ühisosade ja erinevuste analüüsimine.

Üldiselt avaldub 1920.–1930. aastate Eesti Kirjanduses ja Loomingus tähelepanuväärne teadlikkus tõlketeemadest: tõlkeid märgatakse, neid peetakse oluliseks, osatakse nende üle arutleda. Tollal avaldatud rohked tõlke-teemalised artiklid ja põhjalikud arvustused, nagu ka neis ilmnevad tõlkimise kohta tarvitatud kujundid annavad kokkuvõttes tunnistust kõrge tõlkekultuuriga ajajärgust eesti kultuuriloos.

Kirjandus

- A a v i k, Johannes 1927. Eesti tõlkekirjandus 1926. – Looming, nr 6, lk 563–568.
- A n n i, August 1931. Soome kirjandus Eestis. – Eesti Kirjandus, nr 2, lk 71–87.
- A n n i s t, August. 1939. Meie iseseisvusaegne tõlkeklassika ja Eesti Kirjanduse Selts. – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 198–221.
- B e r m a n, Antoine 1992. The Experience of the Foreign. Culture and Translation in Romantic Germany. Translated by S. Heyvaert. Albany, NY: State University of New York. [Prantsuskeelne algupärane „L’Épreuve de l’étranger” ilmunud 1984.]
- B r j u s s o v 1987 = Валерий Брюсов. Фиалки в тигеле. – Сочинения. Том 2. Статьи и рецензии 1893–1924; Из книги „Далекие и близкие; Miscellanea. Москва: Художественная литература, lk 97–103.

- D'hulst, Lieven 2001. Why and how to write translation histories? – *Crop*, no 6. Special Edition: Emerging Views on Translation History in Brazil, lk 21–32.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. VI köide. U–Y. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- France, Peter 2000. Translation studies and translation criticism. – P. France (ed.), *The Oxford Guide to Literature in English Translation*. New York: Oxford University Press, lk 3–10.
- Hamburg, Paul 1932. Edgar Allan Poe: Valik luuletisi ja essee „Kaarna” tekkinemisest. Tõlkinud A. Oras. Charles Baudelaire: Väikesed poemid proosas. Tõlkinud M. Under. Émile Verhaeren: Valik luuletisi. Tõlkinud J. Semper. [Arvustus.] – *Eesti Kirjandus*, nr 12, lk 631–634.
- Hermans, Theo 1985. Images of Translation. Metaphor and imagery in the Renaissance discourse. – T. Hermans (ed.), *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London–Sydney: Croom Helm, lk 103–135.
- J. S. [Johannes Semper] 1934. Eesti nädal ja eesti tõlkekirjandus. – *Looming*, nr 6, lk 707–709.
- Jakobson, Roman 1966 [1959]. On Linguistic Aspects of Translation. – R. A. Brower (ed.), *On Translation*. New York: Oxford University Press, lk 232–239.
- Jakobson, Roman 1971 [1960]. Closing statement. Linguistics and poetics. – T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge: The M. I. T. Press, lk 350–377.
- [Jõgever, Jaan] 1906a. Cand. phil. H. Kann. Pildid Lääne-Euroopa kirjandusest. I. anne. Romani rahvaste kirjandus keskajal. [Arvustus.] – *Eesti Kirjandus*, nr 10, lk 283–284.
- [Jõgever, Jaan] 1906b. J. Poruk. Palukavartest pärg. Läti keelest M. Pukits. [Arvustus.] – *Eesti Kirjandus*, nr 1, lk 26.
- Jõgever, Jaan 1913. Friedrich von Schiller. Orleani neitsi. Romantiline kurbmäng. Ümber pannud J. Jõgever. [Annotatsioon.] – *Eesti Kirjandus*, nr 1, lk 43–44.
- Jürgenstein, Anton 1908. Eesti ilukirjandus aastal 1907. – *Eesti Kirjandus*, lk 106–112.
- Kallas, Aino 1911. Vaade Eesti viimase aasta ilukirjanduse kohta. – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 90–98.
- Kampmann, Mihkel 1909. Wilhelm Hauff. Muinasjutud piltidega. [Arvustus.] – *Eesti Kirjandus*, nr 8, lk 315–316.
- Lakoff, George, Johnson, Mark 1981 [1980]. *Metaphors We Live By*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Lefevere, André 1977. *Translating Literature: The German Tradition. From Luther to Rosenzweig*. Assen–Amsterdam: Van Gorcum.
- Levin 1963 = Юрий Левин. Об историзме в подходе к истории перевода. – *Мастерство перевода 1962*. Москва: Советский писатель, lk 373–392.
- Liivaku, Uno, Meriste, Henno 1975. *Kuidas seda tõlkida. Järeltormatusest eestinduseni*. Tallinn: Valgus.
- Linde, Bernhard 1912. Aino Kallas, Merentakaisia lauluja. Valikoima runo käännöksiä ja katsaus virolaiseen laulurunouteen. [Arvustus.] – *Eesti Kirjandus*, nr 3, lk 130–131.
- Long, Lynne 2007. History and translation. – P. Kuhiwczak, K. Littau (eds.), *A Companion to Translation Studies*. Clevedon–Buffalo–Toronto: Multilingual Matters, lk 63–76.

- Masterstvo perevoda 1973 = Мастерство перевода 1972 (сб. 9). Москва: Советский писатель.
- M e n n i n g, Karl 1908. „Magusast pudelist.” Neljavaatusline naljamäng. Rudolf Blauman'i järel Lätikeelest M. Pukits. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, lk 148.
- M e s c h o n n i c, Henri 1999. Poétique du traduire. Paris: Verdier.
- M e s c h o n n i c, Henri 2000. Tõlkimise poeetika ajalooline ülesanne. Tlk A. Treikelder. – Vikerkaar, nr 2–3, lk 108–123.
- O r a s, Ants 1923. Reinhold Kask: Valik uuemaid Prantsuse novelle. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 573–575.
- O r a s, Ants 1924. Lamartine: Graziella. Tõlkinud M. Sillaots. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 2, lk 93–95.
- O r a s, Ants 1927. Shakespeare eestikeelsena. – Looming, nr 7, lk 668–676.
- O r a s, Ants 1935a. Heinrich Heine: Valik luuletusi. Saksa keelest tõlkinud J. Käerner. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 41–43.
- O r a s, Ants 1935b. Юрий Шумаков: Густав Суйтс. Избранные стихотворения 1900–1930. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 328–330.
- O r a s, Ants 1936. Мария Ундер: Избранные стихотворения. Перевод Ю. Шумакова. – Looming, nr 5, lk 583–585.
- O r a s, Ants 1939. Eesti luule antoloogia inglise keeles. [Arvustus.] – Looming, nr 2, lk 227–230.
- O r a s, Ants 1940. Eesti luule aastal 1939. – Eesti Kirjandus, nr 2, lk 49–63.
- P a l g i, Daniel 1971. „Eesti Kirjanduse” 35-aastaselt teelt. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 158–165.
- P a l m, August 1927. Juhani Aho: Valitud jutud ja laastud I. Tõlkinud K. Vanik. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 385–393.
- P a l m, August 1930a. LUB 1929. – Eesti Kirjandus, nr 9, lk 435–450.
- P a l m, August 1930b. Teuvo Pakkala: Elsa. Tõlkinud L. Jaakson. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 8, lk 390–394.
- P a l m, August 1930c. Ühest hästivalitud raamatusarjast. E. Kirjanduse Seltsi odava väikekausta puhul. – Eesti Kirjandus, nr 6, lk 268–284.
- P a l m, August 1932. Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima? – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 20–28; nr 3, lk 123–131.
- P a l m, August 1983. Kuukirja „Eesti Kirjandus” asutamine ja algaastad. – Trükisõna ja selle saladuste ümber. Uurimusi ja artikleid. Koost M. Kahu. Tallinn: Eesti Raamat, lk 50–64.
- P a u k s o n, Harald 1935. Kaks Shakespeare'i tõlget. [Arvustus.] – Looming, nr 8, lk 937–939.
- P e t t a i, Ferdinand 1928. Petõfi luuletiste tõlkeid ja tõlkijaid eesti keeles. – Eesti Kirjandus, nr 8, lk 413–430.
- P y m, Anthony 1998. Method in Translation History. Manchester: St. Jerome.
- R a u d s e p p, Ernst 1938. Hollandi värsipõimik. (Tõlkinud ja sissejuhatusega varustanud G. Suits.) [Arvustus.] – Looming, nr 5, lk 580–582.
- R e i m a n, Ilmar 1928a. A. Pranspill: Ameerika antoloogia. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 616–617.
- R e i m a n, Ilmar 1928b. R. Blaumann: Surma varjus. Läti keelest tõlkinud K. Aben. Deszö Szabó: Muinaslood naervast inimesest. Ungari keelest tõlkinud A. Murakin. Rudyard Kipling: India jutud. Inglise keelest tõlkinud O. Rood. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 608–611.

- R o o s, Jaan 1940. A. H. Tammsaare väliskirjanduslikud huvisuunad ja tõlketoodang. – Looming, nr 6, lk 670–675.
- R o s s e l s 1964 = Владимир Россельс, Нужна история художественного перевода в СССР. – Мастерство перевода 1963. Москва: Советский писатель, lk 53–62.
- S a a r, Gustav 1927a. Kunstipärasest tõlkest. – Looming, nr 8, lk 751–757.
- S a a r, Gustav 1927b. Shakespeare: Kuningas Lear. Inglise keelest tõlkinud M. Jürna. [Arvustus.] – Looming, nr 2, lk 177–179.
- S a n g, August 1940. Mõtteid ja vaatlusi eesti värsitõlkest. – Looming, nr 3, lk 318–328.
- S c h o p e n h a u e r, Arthur 1908. Parerga und Paralipomena: kleine philosophische Schriften. Herausgegeben von Julius Frauenstädt. Leipzig: Brockhaus.
- S h e l l e y, Percy Bysshe 1978. A Defence of Poetry. – H. Bloom (ed.), The Selected Poetry and Prose of Shelley. New York–London–Scarborough, Ontario: New American Library, lk 415–448.
- S i l l a o t s, Marta 1928a. Aino Kallas: Kogutud teosed. Neljas anne: Reigi õpetaja. Soome keelest tõlkinud F. Tuglas. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 11, lk 611–612.
- S i l l a o t s, Marta 1928b. Guy de Maupassant: Üks inimelu. Tõlkinud K. Martinson. A. Daudet: Tartarin Tarasconist. Tõlkinud J. Semper. F. R. Chateaubriand: Viimse Abenserraadži seiklused. Tõlkinud A. Andur. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 391–393.
- S i l l a o t s, Marta 1929. John Galsworthy: Valge ahv. Tõlkinud A. H. Tammsaare. Oscar Wilde: Dorian Gray portree. Tõlkinud A. H. Tammsaare. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 229–234.
- S i l l a o t s, Marta 1933. Joseph Conrad: „Narcissuse” neeger. Lugu merelt. Inglise keelest tõlkinud L. Anvelt. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 1, lk 41–42.
- S i l v e t, Johannes 1929. William Shakespeare: Macbeth. Tõlkinud A. Oras. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 295–303.
- S i l v e t, Johannes 1935. William Shakespeare: Romeo ja Julia. William Shakespeare: Torm. Tõlkinud A. Oras. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 10, lk 468–470.
- S i l v e t, Johannes 1937. Uusi tõlkeid Shakespeare’ist. [Arvustus.] – Looming, nr 10, lk 1164–1166.
- S i r g e, Rudolf 1928. Wladislaw St. Reymont: Õiglus. Tõlkinud poola keelest A. Roose. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 7, lk 393–395.
- S k i b i ŋ s k a, Elżbieta, B l u m c z y ŋ s k i, Piotr 2009. Polish Metaphorical Perceptions of the Translator and Translation. – Target, kd 21, nr 1, lk 30–57.
- S t e i n e r, T. R. 1975. English Translation Theory 1650–1800. Assen–Amsterdam: Van Gorcum.
- S u i t s, Gustav 1914. Lenau „Viru lauliku lauludes”. – Eesti Kirjandus, nr 2, lk 59–62.
- Suomennoskirjallisuuden historia 1.–2. Päätoimittaja H. T. Riikonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2007.
- S ü t i s t e, Elin 2008. „Hea tõlke” konstrueerimine tõlkekriitikas (ajakirjas „Eesti Kirjandus” aastail 1906–1922 avaldatud tõlkearvustuste põhjal). – R. Veidemann, M. Kirme (toim), Kriitika diskursus: minevik ja tänapäev. (Tallinna Ülikooli toimetised, A 28 Humaniora.) Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 95–136.
- Š o r 1973 = Владимир Шор. Как писать историю перевода? – Мастерство перевода 1972 (сб. 9). Москва: Советский писатель, lk 277–295.

- Talvik, Heiti 1936. Мария Ундер: Избранные стихотворения. Tõlk. J. Šumakov. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 231–232.
- The Oxford History of Literary Translation in English. Ed. by P. France, S. Gillespie. Oxford: Oxford University Press, 2005–2008.
- Theories of Translation. An Anthology of Essays from Dryden to Derrida. Ed. by R. Schulte, J. Biguenet. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1992.
- Torop, Peeter 1989. Tõkeloo koostamise printsiibid. – Akadeemia, nr 2, lk 349–384.
- Torop, Peeter 1999 [1986]. Tuglase tõkeloomingu eripärast. – Kultuurimärgid. Tartu: Ilmamaa, lk 112–118.
- Torop, Peeter 2002. Tõlkesund. – Kohandumise märgid. Koost ja toim V. Sarapik, M. Kalda, R. Veidemann. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 195–206.
- Tuglas, Friedebert 1933. Юхан Лийв: Избранные стихотворения. Перевел с эстонского Эд. Кансман. [Arvustus.] – Eesti Kirjandus, nr 12, lk 602–603.
- Venuti, Lawrence 2003 [1995]. The Translator's Invisibility. A History of Translation. London–New York: Routledge.
- Visnapuu, Henrik 1916. Jaan Bergmann luuletajana. – Eesti Kirjandus, nr 10, lk 313–327.

Images of Literary Translation in Estonian Translation Criticism 1906–1940

Keywords: images of translation, translation criticism, literary translation, Estonian translation history

Discourse on translation forms a part of translation history. The article analyses expressions and imagery characterizing literary translation in Estonian translation criticism published from 1906 to 1940 in two central literary journals, *Eesti Kirjandus* („Estonian Literature”) and *Looming* („Creation”).

The study reveals that literary translation is foremost considered an art, as opposed to viewing it as a craft requiring no more than some skill. This is especially manifested in regard to poetry translation. Seeing translation as art is often accompanied by a presumption of congeniality between the translator and the original author as well as by a focus on recreating style as opposed to mere rendition of content. Also, a literary work to be translated is often viewed as a living being with translator bearing the responsibility for its destiny in the target culture.

Next to the dominant group of expressions treating translation as art, translation is often discussed in terms of commerce (translating as *importation*, translations as *cheap, valuable etc. goods*) and as *transplantation* (translating as *planting into Estonian language or Estonian soil*; translations as *weeds etc.*).

Elin Sütiste (b. 1975), MA, researcher and doctoral student, Department of Semiotics, University of Tartu; lecturer, Institute of Estonian Language and Culture, Tallinn University, elin.sytiste@ut.ee